

BEVEZETÉS

A Thalassa feminizmus-számát tartja kezében az olvasó, melyben néhány, a pszichoanalízissel szembeni feminista kritikát megfogalmazó írás található. Míg a Nyugat-Európában már több évtizedes múlttal rendelkező, de Közép-Kelet-Európában a mai napig viszonylag újnak számító perspektívára más tudományterületek szakfolyóiratai hamarabb felfigyeltek, s megjelentették feminizmussal foglalkozó folyóirat-számaikat,¹ addig a pszichológiai szellemi közéletből teljességgel hiányoznak a feminista nézetrendszert bemutató írások. Ugyanakkor egy ilyen válogatással e hiány nem szüntethető meg egy csapásra.

Az amerikai és nyugat-európai akadémiai feminizmus a kilencvenes évek közepére igen jelentős rangot vívott ki magának: jelen van az egyetemeken, tudományos rendezvényeken, konferenciákon. A „nőtudomány” (women’s studies) új, önálló „iparág”-gá alakult. A nőtudományi tanszékeken (újra) meg lehet ismerkedni a történelem, az irodalom, a nyelvészet stb. főbb problémáival, történetével — ezúttal a nők perspektívájából világítva meg a kérdéseket. A feminista kutatók számára ma már nem az jelent feladatot, hogy önálló intézeteket, kutatóközpontokat hozzanak létre, saját programokat indítsanak be — a kivás inkább az új nézőpont szerves beépítése a „hagyományos” irányzatokba, tudományos paradigmákba, kutatási tervezetekbe. A helyzet kétarcúságát jól szemlélteti egy kiragadott példa: az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület tudományos rendezvényein a mai napig kuriózumnak számít egy-egy női előadó, (nemhogy egy feminista előadás!), ugyanakkor meglepően sok amerikai feminista pszichoanalitikus van, akik ráadásul igen eredményesen koordinálják tevékenységüket és széles körben hallatnak magukról. De vajon mivel foglalkoznak ezek az emberek? Miben áll a „feminista kritika”, a pszichoanalízis feminista kritikája? A választ — bár az irányzat egyáltalán nem egységes — részben maguk a szövegek adhatják meg. S hogy az álláspontok mennyire nem egységesek, mutatja az is, hogy sok pszichoanalitikus, pszichológus, antropológus, filozófus eleve visszautasítja a „feminista” jelzőt, mondván, hogy az csak arra jó, hogy beskatulyázza gondolataikat, míg mások büszkén viselik e megkülönböztetést.

A szövegek válogatásakor szigorú korlátot jelentett a helyszáke, ugyanakkor nem akartuk feladni azt a törekvést, hogy minél szélesebb körből válogassunk írásokat, minél tágabb horizontot mutassunk be. A kiválasztott hat szöveg mindazonáltal nem fogható fel a hat

1 Pl.: Hadas Miklós (szerk.): Férfiuralom, Replika Könyvek 2, Replika Kör, Budapest, 1994.

legfontosabb műnek: nem egy, „A pszichoanalízis feminista kritikája” címet viselő kurzus alaptankönyvét állítottuk össze. Célunk pusztán az volt, hogy magyarul is hozzáférhetővé tegyünk egy-két izgalmas szöveget ebből a nagyon gazdag, elsősorban angol nyelvű kínálatból.

Beevezetőnek olyan szöveget kerestünk, ami arra az egyáltalán nem triviális kérdésre válaszol, hogy milyen lehetséges kapcsolódási pontok képzelhetőek el feminizmus és pszichoanalízis között. Egy másik szempont a korai, női pszichoanalitikusok által megfogalmazott Freud-kritikák bemutatása volt. Kevésbé ismert tény, hogy már a húszas-harmincas években is igen heves vita folyt Freudnak a női szexualitásra vonatkozó elmélete körül. Néhány név ebből a korszakból: Karen Horney, Clara Thompson, Helene Deutsch, Joan Riviere stb. Nem akartuk kihagyni a válogatásból a francia pszichoanalízis legfőbb alakját, Jacques Lacant és tanítványait, a francia feminista szerzőket sem. Terjedelmi korlátaink miatt az ő tevékenységüket csak a munkáikhoz kapcsolódó szövegek útján tudjuk bemutatni. Így mostani válogatásunkban nem közlünk írást Luce Irigaray-tól, Helene Cixous-tól, vagy Julia Kristevától, de tekintve, hogy a Thalassa következő számaiban ugyancsak foglalkozunk a posztmodern pszichoanalízis és társadalomelmélet témával, s mivel e szerzők mindegyike az ún. posztmodern feminizmus képviselője, a tervek szerint szó fog esni róluk. Végül, de nem utolsósorban, egy-két mai, a nőket érintő politikai téma lehetséges analitikus megközelítését is fel akartuk villantani feminizmussal foglalkozó számunkban. S minthogy nem akartunk csak a nőkkel foglalkozni, egy olyan írást is betettünk a válogatásba, amely a férfiakról alkotott fejlődési modelljeinket gondolja tovább.

A válogatásban szereplő korai Freud-kritika Karen Horney tollából származik. A század első felének a női szexualitásról folytatott vitáihoz kapcsolódva Horney amellett érvel, hogy a kislányok és a felnőtt nők maszkulinizációja, férfiasságba menekülése csupán másodlagos jelenség, amely a férfiaktól és a női szereptől való félelem következtében, védekezésépp alakul ki. Horney tehát — Freuddal összhangban — elfogadja a női péniszirigység vagy maszkulinitás-komplexus létezését, azonban a freudi értelmezéstől eltérő módon magyarázza azt. A lánygyermek tárgykapcsolatai szerinte is a péniszirigység révén alakulnak ki, de a férfiasság-komplexust és az ezzel járó kisebbségi érzést azért választja tudattalanul a gyermek, mert az egy még gyötrőbb büntudattól, az apa iránti tiltott szerelemtől szabadítja meg. A kislány számára tehát a női szerep elfogadhatatlan, kellemetlen — kialakuló nőiesége nem a „valódi” nőieség, hanem a férfiak által dominált társadalomhoz való alkalmazkodás megnyilvánulása. Horney elutasítja Freud biológiai determinizmusát. A nemek, a szexuális viselkedés kialakulása szerinte kulturális tényezők függvénye, nem pedig genetikailag meghatározott. Horney „kulturalista” megközelítésében azonban egy súlyos logikai hiba fedezhető fel, amint arra Juliet Mitchell szintén e számunkban olvasható tanulmányában világít rá. Horney a társadalmi hatásokra hivatkozva a nemek kialakulását szándékszerű megmagyarázni, de a nemeket valójában eleve adottnak veszi. Egy olyan eredendő nőieség létezését feltételezi, amely a fejlődés során a társadalmi normák, a szokásrendszerek hatására eltorzul, s a nők viselkedésében ténylegesen megnyilvánuló nőieséget így pusztán elhárító-mechanizmusként fogja fel.

Freudnak a feministák által legtöbbször támadott és vitatott esete a Dóra-eset volt. A témával kapcsolatos számos kritikai írás közül olyan szerettünk volna választani, ami a sokszor gúnyos és kíméletlen, ugyanakkor többnyire jogos támadások mellett magát a freudi álláspontot is tárgyyszerűen összefoglalja. Toril Moi tanulmánya nemcsak hogy tökéletesen megfelelt ennek a kritériumnak, de logikus okfejtése az eredeti szöveg valóban lefegyverező olvasatát adja. A Freud és Ida Bauer között létrejött terápiás kapcsolatot Lacan nyomán a viszontáttétel szempontjából elemzi, s rámutat arra, hogy Freud miért nem értette meg soha Dóra valódi indítékait. Toril Moi Amerikában élő pszichoanalitikus, s többek között francia feminista szerzők tengerentúli „importálásával” foglalkozik. Lacant és Derridát fordít, s gondolkodásában érződnek a dekonstrukció alapítói. Az itt olvasható szöveg a francia elméleti irányzat fogalmi eszköztárával világít rá a freudi praxis szexizmusára, Freud fallocentrikus ismeretelméletére.

Noha a francia feminista szerzők írásai nem szerepelnek a jelen válogatásban, annál többet hallhatunk mesterükről, Jacques Lacanról Juliet Mitchell tanulmányában. Mitchell ezt a szöveget Lacan női szexualitással foglalkozó műveinek angol kiadásához írta, előszóként. Lacan közvetlenül Freudhoz nyúlt vissza szexualitáselméletének megalkotásakor, és osztozott Freud pesszimista emberképében, amikor a szubjektum és az egységes nemi identitás haláláról beszélt. Mitchell terjedelmes esszéje a pszichoanalízis teljes elméleti rendszerének kontextusában helyezi el Lacan munkáit. A tanulmány semmiképpen sem nevezhető könnyű olvasmányoknak, de Mitchell széles körű tájékozottsága és a pszichoanalitikus elméletekben való jártassága igazán élvezhetővé teszi az írást.

A Mike Tyson fekete bokszoló élettörténetét és peres ügyét feldolgozó, szintén kevésbé elméleti írás e konkrét példa kapcsán elemzi azokat a kontextusokat, amelyekkel Tony Jefferson, sheffieldi pszichoanalitikus a mai amerikai s európai férfiak élettörténetét, identitását elemzhetőnek tartja.

A feminizmus szó hallatán először a társadalmi, politikai mozgalomra, irányzatra, ideológiára szokás asszociálni. A feminista jelzőt valóban akkor használják a leggyakrabban, amikor a nők felszabadításáról, a női jogok kivívásáról (ilyen pl. az abortuszhoz való jog), a férfiuralom szimbolikus megdöntéséről van szó. A pszichoanalízis ezzel szemben az ember tudattalan törekvéseit és a férfi és női szexualitás lélektani eredetét kívánja feltárni, tehát egy pszichológiai elmélet és terápiás gyakorlat. Nancy Chodorow írása közérthető nyelven írja le, hogy szerinte mit adhat egymásnak e két terület. A szerző egyébként az egyik legnagyobb hatású amerikai feminista pszichoanalitikus, 1978-ban megjelent könyve, a „The Reproduction of Mothering: psychoanalysis and the sociology of gender” (Berkeley, University of California Press), a feminista szakirodalom egyik „bibliája”. Az itt közölt írás egy későbbi, 1989-ben megjelent, Chodorow írásaiból válogatott esszégyűjteményből való.

Összeállításunk az elméleti írások mellett egy igazi „csemegét” is magában foglal: egy olyan kerekasztal-beszélgetés szövegét, melyre neves fiatal magyar pszichoanalitikusokat — Bakó Tibamért, B. Gáspár Juditot, Horváth Krisztinát és Ingusz Ivánt — hívtuk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mi az ő véleményük a feminizmusról, mennyire foglalkoztatja őket a

feminista pszichoanalitikus irodalom, mennyire építik bele a feminista kritika szempontjait terápiás gyakorlatukba. Nem elméletről akartunk velük beszélgetni, hiszen a fordítások mind arról szólnak, s kifejezetten a feminista elmélettel Magyarországon senki nem foglalkozik. Azt a tényt akartuk kihasználni a beszélgetésben, hogy fiatal, de már nagy tapasztalattal rendelkező terapeutákkal találkozhattunk, és a pszichoanalízis „kenon-bon”-járól, a valódi terápiás kapcsolat részleteiről kérdezhettük őket. A kerekasztal-beszélgetés során szó volt arról, hogy hogyan befolyásolja a terápia menetét a másságok megnyilvánulása, például az eltérő világnézet, vagy hogy milyen módon jelennek meg a nemi szerepek, milyen különleges nehézségeket okozhat az, ha az analízisben résztvevő felek — a terapeuta és a páciens — eltérő neműek.

Örlösy Dorottyá

* * *

E számunkból — terjedelmi okokból — kihagytuk az archívum rovatot. Anyagát, melyet Ferenczi Sándor eddig kevésbé ismert prepszichoanalitikus írásaiból állítottunk össze, s amelyeket Zsoldos Sándor irodalomtörténész készített elő közlésre, 1996/2., Szondával foglalkozó számunkban közöljük.

A feminizmus témára előreláthatóan ez év őszén, 1996/3. számunkban térünk vissza.

A szerk.